

IPOSTAZELE NARAȚIUNII ISTORICE ÎN LITERATURA SLAVO-ROMÂNĂ (SEC. XV-XVI)

Andrei PROHIN

Universitatea de Stat din Moldova

Cronicile medievale reprezentau un gen literar specific, adaptat înregistrării sistematice a evenimentelor. În manuscrisele slavo-române din sec. XV-XVI, cronicile purtau diverse titluri, inclusiv denumiri specifice pentru scrierile religioase. Narațiunile istorice erau copiate alături de predici, vieți ale sfinților, povestiri despre minuni și apocrife. Trecutul uman putea fi evocat și ca povestire, pildă sau legendă. Titlurile cronicilor, cuvintele-cheie cu care le denumeau autorii indicau statutul literar al operelor istorice și locul lor între preocupările publicului medieval.

Cuvinte-cheie: *cronici, povestire, hagiografie, pildă, Biblia.*

THE HYPOSTASES OF THE HISTORICAL NARRATIVE IN THE SLAVONIC-ROMANIAN LITERATURE (XV-XVI C.)

Medieval chronicles represented a peculiar literary genre adapted to the systematic registration of events. In the Slavonic-Romanian manuscripts dating from the XV-XVI th c. chronicles bore different titles, including ones specific for religious writings. The historical narratives were copied along with preaches, lives of saints, stories about miracles and apocrypha. The human past could also be evoked as a story, a parable or a legend. The titles of chronicles, the key-terms their authors referred to them, indicated the literary status of historical writings and their place among the interests of medieval people.

Keywords: *chronicles, story, hagiography, parable, Bible.*

Literatura istorică medievală nu avea un caracter omogen. Letopisețele reprezentau un gen specializat în consemnarea sistematică a evenimentelor timpului. În manuscrise din sec. XV-XVI le întâlnim și sub titluri specifice operelor religioase. Narațiunile istorice erau copiate în culegeri miscelane, învecinându-se cu alte specii literare (predici, viețile sfinților, descrieri ale minunilor, apocrife). Trecutul putea fi evocat, de asemeni, în formă de povestiri, pilde sau legende. Orizontul intelectual al cărturarilor, precum și activitățile centrelor culturii medievale, și-au lăsat amprenta asupra textelor istorice. Anturajul în care se păstrau letopisețele ne sugerează cum le recepta publicul vremii: ce subiecte îl interesau, cum puteau fi interpretate întâmplările și personalitățile trecutului, noțiunile și imaginile textului. „O operă istorică se naște din întâlnirea între o cultură, un autor și un public” [1], afirma istoricul francez Bernard Guenée. Maniera de expunere și comentariile cronicarilor din Țările Române pot fi înțelese prin comparație cu alte creații din epocă (literatură, arte plastice). Titlurile cronicilor, cuvintele-cheie, prin care autorii își nominalizau propriile scrieri, indică statutul literar al narațiunilor istorice și locul pe care îl ocupau între preocupările contemporanilor.

În sec. XV-XVI, cuvântul *cronică* se întâlnește doar în versiunile *moldo-germană* (*Cronica breviter scripta*) și *moldo-polonă* (*Spissanie kroniky*) ale letopisețului de curte, în două cronici provenite din Polonia [2]. Cuvântul slavon „ЛѢТОПИСЕЦЪ” desemnează „Letopisețul anonim al Moldovei” (supranumit „de la Bistrița”). Cărturarul Vartolomei Măzăreanu (cca 1720-1790) traducea o versiune slavonă, astăzi pierdută, a „Letopisețului de la Putna”, intitulând-o: „Letopiseț pentru domnii. Arătare în scurt pentru domnii Moldovei”. Cronicile lui George Hamartolos și Simeon Logofătul, se preciza în titlu, au fost alcătuite din diferite „letopisețe” (ЛѢТОПИСЬЦЪ, respectiv, ЛѢТОВНИКЪ, ЛѢТЪПИСЕЦЪ) [3]. O însemnare marginală, din 1574, pe manuscrisul cu viețile regilor sârbi (în exemplarul de la Lvov, astăzi pierdut, și în cel de la Sucevița), stabilea caracterul lucrării: „această carte numită letopiseț (ЛѢТОПИСЕЦЪ), cum și-a petrecut fiecare viața (житіе)” [4]. „ЛѢТОПИСЕЦЪ” era subtitlul cronicii lui Hamartolos (B.A.R. *, ms. slav 320, sfârșitul sec. XV), pe coperta care nu s-a păstrat. Lexeme identice sau cu aceeași rădăcină mai întâlnim în lucrări istorice din sec. XV-XVI. Cronica lui Constantin Manasses reprezintă o „culegere pe ani (сѣвраніе лѣтно)”, iar autorul ei – „ЛѢТОПИСЦА”. Episcopul Macarie recurge la expresia „să le trec în letopiseț (ЛѢТОПИСЕЧЕСТВУ ПРѢДАТИ)”. În textul lui Azarie aflăm genitivul „ЛѢТОПИСАНИИ”. Lucrarea lui George Hamartolos se intitula, în redacțiile sârbești, „ЛѢТОВНИКЪ”, termen

* B.A.R. = Biblioteca Academiei Române (București); Ms. = manuscris.

utilizat și pentru scrierea lui Simeon Logofătul. Într-un manuscris din Țara Românească (B.A.R., ms. slav 330, sec. XV), titlul cronicii lui Hamartolos este „ЛѢТОВНИКЪ СЪКРАЩЕНЬ”. După cum indică termenii citați, subiectul major al cronicarilor îl constituia timpul.

Termenul *cronică* se întâlnește, de asemeni, în Sfânta Scriptură. Traducătorul slavon al Vechiului Testament prefera să transpună denumirea cărții 1-2 *Cronici (Paralipomene)*, prin originalul ebraic și echivalentul său grec: „книга даавре аминь или паралипоменонъ”. Expresia „divrei ha-yamim” înseamnă literal „faptele zilelor”, reunind acțiunile umane și durata temporală. În prefața acestei cărți găsim explicația sintagmei: „ДАВРЕ ПАМИНЬ. ПАЖЕ ЕС(И) СЛОВЕСА ДНІИ” [5]. Edițiile contemporane ale Bibliei utilizează mai multe expresii referitoare la consemnarea istoriei. Confruntarea lor cu echivalentele slavone, în manuscrise din Țările Române, relevă opțiunea cărturarilor pentru lexeme cu o arie semantică mai largă decât domeniul istoriei. Cităm în continuare versete biblice în română și traduceri lor medievale: „în Cartea faptelor lui Solomon” – „ВЪ КНИГАХ, ГЛИ СОЛОМОННИ”; „sunt scrise în cronica regilor lui Israel” – „ПИСА ВЪ КНИГАХ СЛОВОМ ВЪ ДНИ ЦРЬ ИЛАЕВЪ”; „în istoria lui Iehu” – „ВЪ СЛОВЕСЕХЪ ЕВЪ”; „se găsesc scrise în istoria regilor lui Israel” – „СЪДЕРЖАТСА ВЪ СЛОВЕСѢХЪ Ц(А)РѢТВЪ ИЛАЕВЪХЪ” etc. [6]. Termenul *cronică*, din Biblie, se tâlmăcea în slavonă prin expresii ce reuneau „книга” și „слово”; *istoria* se echivala cu „словеса”, lexeme valabile pentru aproape orice operă scrisă. Antologia creștină *Floarea Darurilor* evoca episodul cu regele David și Batșeba, preluat din „Carte Veche”, cita „scriptura Rimului”, „cărțile Rimului” [7], referindu-se, posibil, la *Gesta Romanorum*, carte populară, cu caracter istoric, răspândită în Occidentul medieval. Cel puțin pentru scriitorii de formație ecleziastică, istoria reprezenta, în primul rând, o narațiune în proză. Hippolyte Delehayе nota în acest sens: „Istoria și legenda se confundau permanent. În Evul Mediu, istorie însemna tot ce era povestit, tot ce era consemnat în cărți” [8]. Deja în Antichitate, *istoria* denumea, în sens larg, narațiunea, povestirea, o varietate a prozei [9].

Cuvântul și disciplina *istorie* totuși nu lipsea din vocabularul medieval, fiind amintită în variate contexte. Versiunile germane ale „Povestirii despre Dracula voievod” poartă titlul „Geschichte [Istoria] Dracole Waide”. Diplomatul polonez Baltazar Walther, autorul unei cronici despre Mihai Viteazul, s-a inspirat dintr-un text local pe care îl numea „scurtă descriere a acelor fapte (*breve[m] quendam rerum gestarum*)”. În Antichitate, apoi în cultura medievală, sintagma *res gestae* cuprindea mai multe specii istoriografice (anale, istorii, memorii, breviarii), consacrate în special evenimentelor recente, la fel ca și *historia* [10]. În comentariile lui Nichita din Heraclea la omiliile Sf. Grigorie de Nazianz, *istoria* e sinonimă cu pilda: „Povestea (*historia, ἱστορία*) despre ciută și fată” [11]. Mineiul pe luna octombrie (de la sfârșitul sec. XVI), precizează coperta, cuprinde *istoriile* (историамни) sfinților mucenici [12]. Titlul unui *Apostol*, copiat în Transilvania (sec. XVI), este „История дѣванія Апостолъ” [13]. Prefața la *Paralipomene*, atribuită lui Gherasim prezbiterul, invocă *istoria* ca expunere scrisă: „греческия иствръіа”, „исторіи”, „исторіе” [14]. Marcu Beza publica un lexicon grec-(a)român-albanez, fără dată, scris cu litere grecești, din biserica Sf. Pantelimon (Athos). Termenului *ἱστορία* îi corespunde, în limba „blahica”, de asemeni *ἱστορία* [15]. Cronograful lui Dorothei al Monembasiei (în original, *Vivlion historikon*), transcris la Iași, la sfârșitul sec. XVI, primea denumirea: „Carte istorică cuprinzând pe scurt felurite și interesante istorii” (în ediția greacă, tipărită la Veneția în 1631). Pravila unei mănăstiri sârbești din sec. XIV recomanda pentru lectura anuală a călugărilor, la 1 septembrie, „слов(о) ѿт историка”. În manuscrisul rus al „Топографіеи Креѣтине” de Cosma Indicopleustes, „исторія” este cartea de unde putem afla ce lățime are Pământul [16].

Dacă George Hamartolos menționează expres *istoria* (ἡ ἱστορία), atunci traducerea slavonă o redă prin „писаніе”, în alt caz – „ѿ црѣтвѣихъ книга”; *istoricii* (în original, τῶν ἱστορικῶν) devin „писатели” [17]. În versiunea slavo-rusă din sec. XII, aceleași pasaje fuseseră traduse într-o manieră diferită. Cărturarul cunoștea echivalentul slavon pentru *istorie*, dar s-a simțit dator să explice termenul: „вѣщактъ пакы исторія, рекше въразница”. Afirmând că istoria narează evenimente, traducătorul formulează: „исторія изъвъразоуѣта”. În cazul *istoricilor*, copistul confundă termenul, dar comentariul său repetă explicațiile de mai sus: „нѣци ѿт несторыганъ, рекше въразници” [18]. În vechea Rusie, lucrarea se intitula „Книгы Временныя и въразныя”, iar predecesorii autorului, în acest gen de literatură, erau „словолубыци въразници же и творыци и временаписци”. Observăm, în fragmentele reproduse, tendința de a echivala semantic scrierea istoriei cu zugrăvirea imaginilor, iar pe istorici – cu pictorii. În greaca bizantină, *ἱστορία* semnifică narațiune

istorică, dar și „imagine, tablou, pictură”; *ἱστορέω* – „a istorisi, a povesti, a scrie istorie”, „a reprezenta, a zugrăvi, a picta”. În latina medievală, *historia* mai însemna „alegorie”, „figură, imagine”, „pânză cu figuri brodate”. Verbul *historiare* avea sensul de „a nara, a povesti, a spune”, precum și „a zugrăvi imagini în pictură”. Pentru *historiographus*, dicționarul lui Du Cange ne indică primul echivalent: „pictor” [19]. Nucleul expresiilor slavone e substantivul „**образъ**” – „imagine; icoană, chip”, dar și „exemplu, pildă; asemănare; sculptură, statuie; simbol, semn; caracter, purtare” [20]. În cazul lui „**образьникъ**”, găsim echivalentul grec *ἱστορικός* (istoric), pentru „**изобрази**” – *historia* [21]. În surse din sec. XIV-XV, *cuvânt* și *imagine* erau identice. „**Написати**” (în slavonă) sau *est écrit* (în latină) semnificau deopotrivă *a picta* și *a scrie*. Autorii creștini ai Bizanțului timpuriu (Eusebiu de Cezareea, Teodoret de Cir, Ioan Moshu) asemuiau figurile de stil ale prozei istorice cu măiestria pictorilor.

Semantica acestor termeni se afla în relație cu o anumită percepție a trecutului uman. Pictura religioasă a Evului Mediu „istorisea” episoade din trecutul biblic sau al creștinismului. Tablourile votive, lespezile funerare sau tapiseria evocau figurile suveranilor din trecut. Narațiunea istoriei era structurată într-o succesiune de chipuri și caractere umane (în primul rând, ale suveranilor), purtătoare de experiență politică și morală. Clericii occidentali se inspirau, în cadrul predicilor, din culegeri de *exempla*, relatând fapte și maxime cu valoare moralizatoare (bunăoară, din „Cartea faptelor și a vorbelor memorabile” de Valerius Maximus). Nu evenimentele în sine, cât autorii lor îi interesau pe istoricii medievali. Sursele occidentale aveau în obiectiv *facta* și *gesta* (fapte, isprăvi), aparținând principilor sau sfinților [22]. Cronica lui Hamartolos (în manuscrisul slavo-român) a fost supranumită „**Царственик**” (Cartea Împăraților), „începutul scrierii despre împărați (**самодръжцехъ**)” [23] imitând formulări biblice. Capitolele cronicii urmează succesiunea împăraților romani și bizantini: Vespasian, Domițian, Traian etc. Câteva secțiuni subliniază latura moralizatoare a întâmplărilor: „**Образ гнѣванн Бѣдоѣинн на Івана**”, „**о иныхъ великихъ притчахъ бѣхочъ**” [24]. Suveranul rămâne figura centrală și în alte manuscrise. „Cronografia pe scurt” a patriarhului Nichifor se intitula „**Хръстїаньстїи ц(а)рїе**” (Împărații creștini). „**Царственик**” se mai numea antologia de biografii ale regilor și arhiepiscopilor sârbi [25]. Scrierile 1-4 *Regi*, din Vechiul Testament, se numeau „**Книга четворцарьствѣвникъ**” (sec. XV). Pe un miscelaneu din sec. XV, pitarul Dimitrie însemna, la 1606: „Această carte numită Patru împărați” [26]. Într-o versiune românească a Vechiului Testament, realizată ipotetic la sfârșitul sec. XVI, întâlnim referiri la 1-4 *Regi*: „Cartea împăraților ce să gice *cr(s)va kniga*”, „Cartea împăraților izdrailtenești” [27].

Scrierile istorice purtau adesea titluri caracteristice pentru literatura religioasă a epocii. Trecutul statului și al creștinătății se întâlneau în cadrul aceleiași specii literare. „Letopisețul de la Putna (I-II)”, cronica *moldovrusă*, cronografia patriarhului Nichifor (prelungită de cronica *sârbo-moldovenească*) sunt intitulate „**Сказаніе въ кратцѣ**”. Versiunile slavone ale „Povestirii despre Dracula voievod” – „**сказаніе**” sau „**слово**”. Episcopul Macarie exclama retoric: „vino, cuvânt, și vestește povestirea (**слово**)”. Azarie se referea la propria cronică, numind-o „povestire (**повѣсть, повести слова**)”. Cronica bisericii Sf. Nicolae din Brașov, în prelucrarea din sec. XVIII, poartă un titlu preluat din vocabularul slavon: „Spunere, precum au fost lucrul, și cum au căzut preoția la acest loc”. Biografiile dinastice sârbești îmbină, în titluri, terminologia hagiografiei și a prozei istorice: „Viața și faptele (**житіе и по(д)визы**) în pustie cu tatăl său și povestirea (**съповеданіе**) aparte a umblării și minunilor părintești ale celui întru sfinți, părintelui nostru Sava”, „Viața și povestirea (**житіе и жизнь повѣсти**)” cuvioaselor fapte ale de Hristos iubitorilor regi ai Țării Sârbești și Pomoriei”, „Povestire despre viețile (**Сказаніе о житїи**) preasfințiților arhiepiscopi ai Țării Sârbești și Pomoriei”. Nicolae Cartoian traducea titlul uneia dintre aceste lucrări: „Viața și ființa și istoria faptelor plăcute lui Dumnezeu etc.”

În literaturile slave, „**сказаніе**” semnifica „narațiune istorică, legendă”, precum și „reflecție, tâlcuire, învățătură, pravilă, pildă”; „**съказаньк**” traducea termenii grecești *ἱστορία* și *ἀπόδειξις* (expunere) [28]. Substantivul *ἱστορία*, din textul slavon al operelor Sfântului Grigorie de Nazianz, se echivala cu „**съказанник**”. Frecvent în textele creștine „**слово**” însemna „învățătură, predică, formă a prozei oratorice; mărturie; lege, poruncă; povestire, poem sau povestire istorică” [29]. Parțial sinonim cu precedentele, termenul „**повѣсть**” denumea viețile sfinților (în special, fragmentele tematice, descrierea unei minuni), letopisețele, biografiile personalităților istorice; tâlcuirea; învățătura, porunca, descrierea. Servea drept echivalent pentru *ἱστορία*, în traduceri vechi bulgare [30]. Cronica rusă atribuită lui Nestor și versiunea slavonă a „Istoriei războiului iudaic” de Iosif Flaviu se intitula „**повѣсть**”.

Polisemia titlurilor indică tangențele dintre textele istorice și alte specii literare, după cum le percepea conștiința vremii. Cronicile însușeau trăsături specifice hagiografiei, panegiricelor, predicilor, și viceversa – episoade din trecut erau evocate în cadrul cultului bisericesc, ca pilde religioase. Cititorii apreciau cronică lui Constantin Manasses mai mult pentru arta narativă decât pentru relatările istorice. Caracterul elogios al cronicilor, didacticismul lor și înclinația spre moralizări porneau dintr-o percepție intelectuală (formată în anturaj bisericesc), care evoca scene din istorie pentru a le comenta, a descrie minunile de altădată, a extrage învățăminte. Operele hagiografice, în biblioteca Sorbonei (sec. XIV), erau amplasate la compartimentul „cronici”. Un autor englez, din sec. XV, menționa o „carte de cronici” consacrată vieților sfinților din Anglia. Asemeni hagiografiei, scrierile de istorie urmăreau desăvârșirea spirituală a publicului, se foloseau în cadrul liturghiei [31]. „Orice cuvânt ritoricesc se împarte în sfătuitor și sfăditor și prăznuitor” [32], definea scriitorul bizantin Nichita din Heracleea. Letopisețele, parte a culturii medievale, se înscriau inevitabil în șirul operelor didactice, polemice sau de elogiu.

Mai multe lucrări creștine, inspirate din trecutul omenirii, aveau titluri similare cu cele ale cronicilor. După Eugen Stănescu, „unele scrieri de literatură religioasă pot fi considerate ca având un caracter mai mult de povestiri literare propriu-zise decât de scrieri teologice” [33]. Frecvent, „сказаніе” denumește introducerile la cărțile Bibliei („Povestirea faptelor (Сказаніе дѣланіе) apostolilor, scrise de evangelistul Luca”), narațiunile biografice („Povestire (сказаніе) despre Samson”, povestirea despre Nașterea Maicii Domnului, viața Sf. Ioan Gură de Aur, a împăratului Vasile I Macedoneanul, întâmplări-pilde) [34]. Întâlnim același termen în capitolele romanului popular „Alexandria”, consacrate episoadelor istorice („Povestire (сказаніе) [despre] când a mers Alexandru la cetatea Antina”, „Povestire despre împărăția Romei”), descrierilor istorico-geografice („Povestire despre țările răsăritene”, „Povestire despre cetatea Ierusalimului și despre Sfânta Sfințelor”) [35]. „Повѣсть” o regăsim în istorisirile duhovnicești culese din paterice: „Poveste (Повѣсти) folositoare pentru suflet”, „povestiri (повѣсты) diferite ce ne învață bărbăția” [36]. În cronică lui G.Hamartolos, cuvântul denumește fragmente consacrate personalităților, curiozităților naturii sau întâmplărilor miraculoase [37]. „Повѣсть” marca scene din istoria creștinătății (găsirea capului Sf. Ioan Botezătorul, asediul Constantinopolului de către perși, despre apărătorii icoanelor), adaosuri legendare la istoria sacră (despre capul lui Adam, despre Afrodițian Persul). Ca apologie a ortodoxiei, era transcrisă „Istorisire folositoare (Повѣсть полѣзнаа sau Повѣданіе въ кратцѣ) despre latini, când s-au despărțit de greci și de sfânta biserică dumnezeiască” [38]. „Глово” intra în titlurile narațiunilor inspirate din trecutul Bizanțului creștin (despre aflarea Sfintei Cruci, moartea împăratului Foca și a fraților săi etc.). În manuscrisele slavo-române, întâlnim și alte cuvinte-cheie referitoare la narațiuni istorice: scriere (написаніе), expunere (изложение), amintire (въспоменаніе), spunere (сповѣданіе). Expresii caracteristice hagiografiei (житіе, жизнь) denumesc biografiile regilor și arhiepiscopilor sârbi, viețile Sfântului Alexie „omul lui Dumnezeu”, a Sf. Paraschiva, Sf. Ioan de Rila, Sf. Filofteia etc. Capitolul despre împăratul Teodosie cel Mare (379-395), în cronică lui Hamartolos, se intitulează: „w цар(ѣ) Феод(в)сін, и w житіи крo” [39]. Există, de asemenea, sintagma „viața pe scurt (житіе въ кратцѣ)”, asemenea titlurilor de cronici scurte sau breviarilor bizantine. Din sec. IX, cărturarii occidentali numeau *istorie* viețile sfinților, fragmente din ele fiind citite în cadrul serviciului divin. Literatura epocii feudale, aprecia Dmitri Lihaciiov, nu știa conceptul de personaj imaginar: viețile sfinților, ca și cronicile, operau doar cu personalități istorice, considerate că au existat într-adevăr [40]. Textele hagiografice își plasau eroii într-un timp și spațiu istoric concret, după cum probează titlul: „Prologul sfinților aleși, pe tot anul, de unde provine fiecare, unde s-a născut și prin câți ani de mucenicie sau de schivnicie, cum a primit fiecare cununa” [41]. În lumea ortodoxă, *proloagele* (compilații hagiografice, însoțite de predici) corespundeau lucrărilor istorice cu tentă morală din Occidentul medieval – *Gesta Romanorum* sau *Speculum historiale* etc. Cultul bisericesc reunea trecutul legendar și cel documentar, valorificându-le din perspectiva vieții de credință. Letopisețele slavo-române, transcrise și prelucrate la mănăstiri, căpătau semnificații spirituale în contextul culturii ecleziastice.

Câteva romane populare, de o largă circulație în epoca medievală, constituiau, la origini, scrieri istorice, adaptate imaginarului creștin. „Cronografia” lui Ioan Malalas (sec. VI) se adresa publicului profan, fiind redactată în stilul basmelor orientale. La alcătuirea miscelanelor românești, presupune C.Velculescu, erau alese fragmente care găseau corespondențe „în temele și motivele cu circulație orală” [42]. Războiul troian, o narațiune foarte apreciată pe atunci, fusese descris în „Istoria troiană” de Dictys din Creta și „Istoria despre distrugerea Troiei” a lui Dares din Frigia (probabil, autori fictivi). În Țările Române circula, începând cu sec. XVI, versiunea sa medio-bulgară. Legendele Troadei intrau în traducerea slavonă a cronicii lui Constantin

Manasses, devenind, astfel, izvor de inspirație pentru Macarie, Azarie, Mihail Moxa [43]. „Alexandria” pornea de la scrierea atribuită lui Kalisthenes (sec. III î. Hr.) „Istoria faptelor lui Alexandru cel Mare”, prelucrată și tradusă apoi în latină, cu titlul „Istoria (*historia*) despre războaiele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei”. Traducerea slavonă (redacția sârbească) fusese copiată la mijlocul sec. XVI, la Neamț, iar luptele antiotomane, purtate de Mihai Viteazul, au favorizat traducerea textului în română [44]. Exemplarul slavon, din 1563, se numește: „Житіє и повѣсть [...] Александра македонскаго царя”. Cartea, precizează titlul, promovează virtuțile evlaviei, inteligenței și curajului (ДОБРОДЕТЕЛЬНА БЛАГОЧЪСТИВА ЖЕ И ВЕЛЕОУМНА [...] РАЗОУМЕЮЩОМОУ СЕГО ВОИНСТВЪНЫМЪ И МЪЖЪСТВЪНЫМЪ ДОБРОДЕТЕЛЕМЪ ПОДОБИТИ СЯ), își situează eroul într-un cadru istoric concret (КАКО И ОТ КОДУ ВЪСТЬ КАКО И ДО ГДЕ ПРЕНДЕ И КЫНУ РАДИ ДОБРОДЕТЕЛЕН ПОДСЛЫНЧНОИ ВЪСЕН ЦАРЬ И САМОДРЪЖЕЦ НАРИЦА СЯ) [45]. Ca sursă istorică, „Alexandria” intra în componența cronicilor și cronografelor, în culegeri miscelane. Neagoe Basarab citează, în *Învățăturile sale*, fragmente din roman, pentru experiența lor umană valoroasă. „Varlaam și Ioasaf” se numea, în unele versiuni grecești, *ιστορία*, în particular – „Istorie/Povestire folositoare pentru suflet (*Ιστορία ψυχοφελής*)”. Cópțiile slavo-române, din sec. XV, menționează, în paralel, termenii „ПИСАНИ СЛИ ДШЕПОЛЬЗНОК”, „ЖИТІЄ”, „СПОВЕДАНИИ”, „УТ ВЪСПОМИНАНІИ”, „СКАЗАНІЄ” [46]. Textele rusești atestă și sintagma „ИЗОБРАЖЕННЕ ДУШЕПОЛЕЗНОЕ”. În exemplele citate, varietățile istoriografiei se amalgamează, fiind percepute drept narațiuni moralizatoare inspirate din trecut. Istoria scrisă prezenta valoare în cadrul preocupărilor literare și religioase. Pentru publicul medieval, nota Nicolae Iorga, savoarea unei cărți rezida în istorisirile pe care le putea nara cu vervă [47]. În cultura română, destul de târziu s-a făcut diferențierea între literatura istorică și cea de delectare [48], susține Andrei Pippidi.

Petre Panaitescu identifica, într-un manuscris din sec. XVI, „un cronograf despre împărățiile din antichitate: Egipt, Etiopia, Macedonia, Roma; profeții despre turci (saraceni)” [49]. Lucrarea, destul de deteriorată, s-a dovedit ulterior a fi „Prorocirea lui Metodie, arhiepiscopul de Patara”, text eshatologic, tradus din greacă în slavonă în sec. X-XI. Confuzia lui Panaitescu nu e întâmplătoare. Titlul „prorocirii”, în alte manuscrise, include termenii „СЛОВО” și „СКАЗАНІЄ”. Expunerea tratează, în manieră legendară, istoria lumii, de la Adam și Eva până la Apocalipsă. Scrierea dată, aparent fără legătură cu istoriografia, se întâlnește în miscelanele slavone, alături de cronici. Ca și „Troada” sau „Alexandria”, se dorea o scriere istorică [50]. Cercetătoarele bulgare Vasilka Trpkova-Zaimova și Anisava Miltenova apreciază această categorie de texte, răspândite în Bizanț și în Europa de Est, drept cărți „istorico-apocaliptice”. Slavistul ceh M. Weingart le califică lucrări „pseudo-istorice”. Recunosc deci înclinația autorilor de a expune trecutul umanității. Similar, „Viața Sf. Andrei Salos” (transcrisă uneori alături de prorocirea lui Metodie din Patara) descrie succesiv monarhiile, războaiele și cataclismele naturii, premergătoare sfârșitului lumii. În perioada dominației bizantine (1018-1186), în Bulgaria circulase o cronică apocrifă (de la venirea bulgarilor în Balcani, până în sec. XII), redactată sub formă de vedenie a profetului Isaia [51]. În bibliotecile engleze, până la sfârșitul Evului Mediu, cărțile de istorie și cele conținând profeții erau grupate alături [52]. Situate la interferența dintre legende apocrife, cărți populare și cronici, viziunile apocaliptice prezentau tabloul istoriei universale, subliniind valoarea teologică a evenimentelor. „O legendă nu este istorie, nu este religie, ci este toate acestea la un loc, plus încă ceva. Oamenii se lasă mai curând conduși de legende decât de demonstrații aride” [53], afirmă C.Velculescu și I.Stănculescu cu referire la tradițiile legendare ale Evului Mediu.

Analiza semantică a vocabularului istoriografic din sec. XV-XVI dezvăluie aspecte semnificative din preocupările literare și viața intelectuală ale Țărilor Române. Consemnarea evenimentelor, în desfășurarea lor temporală, constituia preocuparea majoră a letopisețelor. Derivatele termenului *letopiseț*, înregistrate în manuscrise, conturează imaginea istoriei ca ansamblu sau culegere de episoade petrecute pe parcursul timpului. Trecutul se prezenta ca o enormă bibliotecă, din care cititorii puteau selecta episoade și cunoștințe în diverse scopuri. Informațiile politice și bisericești predominau, fiind completate de descrieri geografice, observații asupra fenomenelor naturii. Autorii cronicilor bizantine se considerau compilatori, cei care au adunat scrierile altora, după cum o indică substantivele din titluri: „СЪПИСАНІЄ МИРА” (culegere universală), „СЪБРАНІЄ ЛѢТНО” (adunare pe ani). Denumirile cronicilor, însoțite de precizarea „pe scurt”, imită clișee bizantine și sud-slave. Mai reflectă conștiința că adevăratele proporții ale trecutului depășesc textul scris. Cronicile slavo-române conțineau și alte cuvinte referitoare la narațiunea istorică (povestire, cuvânt, spunere, legendă, amintire). Utilizarea lexicului scrierilor religioase sugera implicit că letopisețele și povestirile creștine reprezentau, amândouă, evocări ale trecutului, că serveau aceluiași preocupări spirituale. Trecutul umanității putea fi expus

nu doar cronologic, dar și în formă de povestire comemorativă (din istoria Bisericii), pildă, hagiografie, legendă, carte din Biblie. Letopisețele propriu-zise ofereau procedee retorice, lexeme rare, utilizate în cadrul predicilor sau al cuvintelor de laudă. Deloc întâmplător, cronicarul Eftimie își numea predecesorul, pe episcopul Macarie, „învățător al Moldovei”: cronică sa era receptată ca o sursă de învățături morale și modele de artă narativă. „Cronicile lor au un caracter panegiric, așa cum se obișnuiseră din legendele hagiografice”, spunea N. Cartoian despre operele lui Eftimie și Azarie. Pentru această categorie de cărturari, istoria se confunda cu narațiunea în general. Păstrate și copiate la mănăstiri și scaune episcopale, scrierile istorice interveneau în cadrul serviciului divin, în predici, pomeniri, povățuiri duhovnicești. Interesul pentru viețile sfinților și momentele marcante ale istoriei Bisericii solicita o anumită exactitate istorică: se precizau locul, timpul, amănuntele vieții personajelor. În centrul letopisețelor și altor narațiuni istorice se aflau suveranii (eventual, sfinții, alte personalități), figuri care puteau împărtăși generațiilor viitoare experiențe umane. Comparația între istoria scrisă și imaginile picturii – exprimată în substantivul „*вбразница*” și derivatele sale – invita cititorii să contemple întâmplările de odinioară, să mediteze asupra lor. În spațiul românesc și în alte regate medievale, romanele populare („Alexandria”, „Troada”, „Varlaam și Ioasaf”) reprezentau surse de informare istorică și învățăminte etice. Prin adaptările care le-au suferit pe parcursul timpului, aceste cărți reflectă interesul pentru fabulos, amănunte istorice, geografice și cosmologice ce nu se regăsesc în Sfânta Scriptură. Apocalipsele apocrife, copiate alături de cronici, reprezentau încă o ipostază a narațiunii istorice medievale, cu o pronunțată viziune teologică și preocupare pentru timpul lumii (îndeosebi, pentru sfârșitul său). Ideile și imaginile acestor scrieri diverse sunt importante pentru studiul cronicilor slavo-române, relevând perspectivele de receptare a trecutului în societatea Evului Mediu.

Referințe:

1. Guenée B. Istoria. - În: Le Goff J., Schmitt J.-C. Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental / Trad. M.Roșioru, N.Farcaș ș.a. - Iași: Polirom, 2002, p.359.
2. Panaitescu P.P. Catalogul manuscriselor slave. Vol.III (601-730), [B.A.R., manuscris], p.1260, 1437.
3. Panaitescu P.P. Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române / Ediție îngrijită de D.-L. Aramă și revizuită de G.Mihăilă. Vol.II. - București: Editura Academiei Române, 2003, p.83, 103; Mihăilă G. Istoriografia românească veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă. - În: Mihăilă G. Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi. - București: Minerva, 1972, p.112.
4. Mihăilă G. Istoriografia românească veche... p.118.
5. B.A.R., ms. slav 86 (sec. XVI), f.2v.
6. B.A.R., ms. slav 85 (sec. XV), f.247v, 253v. B.A.R., ms. slav 86 (sec. XVI), f.79v, 102r.
7. Floarea Darurilor. Sindipa / Text stabilit, studiu filologic și lingvistic, glosar de Al.Moraru, M.Georgescu. - București: Minerva, 1996, p.130, 133, 134, 147, 152.
8. Delehaye H. The Legends of the Saints. An introduction to hagiography. - University of Notre Dame Press, 1961, p.66.
9. Bailly A. Dictionnaire grec-français / rédigé avec le concours de E. Egger; édition revue par L. Séchan, P.Chantraine. - Paris: Librairie Hachette, 1950, p.983; Liddell H.G., Scott R. A Greek-English Lexicon / revised and augmented by R. McKenzie, with the assistance of H. S. Jones. IXth ed. - Oxford: Clarendon Press, 1961, p.842; Cizek E. Istoria în Roma antică (Teoria și poetica genului). - București: Universitas, 1998, p.13-14.
10. Cizek E. Op. cit., p.15, 21. Du Cange C.D. Glossarium mediae et infimae latinitatis. Tomus III. - Parisii: Excudebant Firmin Didot Fratres, 1844, p.515.
11. Constantinescu R. Texte românești în arhive străine. Nichita din Heraclea: comentarii la cele 16 cuvântări ale lui Grigore din Nazianz. - București: s.n., 1977, p.79, 145, 184.
12. Panaitescu P. P. Op. cit., vol.II, p.357.
13. Ibidem, vol.III, p.1228.
14. B.A.R., ms. slav 86 (sec. XVI), f.2v, 3v, 4r.
15. Beza M. Bibliotecă mănăstirească la Muntele Athos // Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare. Seria III. Tomul VII. Memoriul 3. - București: Imprimeria Națională, 1934, p.72.
16. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка. Том I/2. - Москва: Книга, 1989, с.1151.
17. Georgius Monachus. Chronicon Breve. - În: Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. Series graeca posterior. Tom.CX. - Paris: Imprimerie Migne, 1863, col.284C, 756C. B.A.R., ms. slav 330 (sec. XV), f.201r, 207r, 248v.
18. Истрин В.М. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. Том I. - Петроград: Российская Государственная Академическая Типография, 1920, с.165, 188, 405.
19. Sophocles E.A. A Greek-English lexicon of the Roman and Byzantine period. - New York: Charles Scribner's Sons, 1900, p.607; Du Cange C.D. Op. cit., vol.III, p.672.

20. Старобългарски речник / Отг. ред. Д. Ивановна-Мирчева. Том II. - София: Изд. «Валентин Траянов», 2009, с.32. Срезневский И.И. Ук. соч., том II/1, с.540-541.
21. Срезневский И. И. Ук. соч., том II/1, с.542. Ibidem, vol.I/2, col.1074; Miklosich Fr. Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum. - Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862-1865, p.473, 251.
22. Guenée V. Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval. - Paris: Aubier ; Flammarion, 2011, p.23.
23. Panaitescu P.P. Op. cit., vol.II, p.83, 84. B.A.R., ms. slav 330 (sec. XV), f.207r. Constantinescu R. Manuscrise românești din colecții străine. Repertoriu. - București: s.n., 1986, p.105.
24. B.A.R., ms. slav 320 (sfârșitul sec. XV), f.50r, 182r.
25. Mircea I.-R. « Les vies des rois et archevêques serbes » et leur circulation en Moldavie. Une copie inconnue de 1567 // Revue des Etudes Sud-Est Européennes, 1966, vol.IV, no.3-4, p.405, 407-408.
26. Panaitescu P.P. Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R. Vol.I. - București: Editura Academiei R.P.R., 1959, p.257.
27. Dima Cr.-I. O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea. - București: Editura Universității din București, 2009, p.110, 112.
28. Срезневский И.И. Ук. соч., том III/1, с.712-713. Старобългарски речник..., том I, с.813-814.
29. Срезневский И.И. Ук. соч., том III/1, с.418-419.
30. Ibidem, vol. II/2, col.1008-1009; Старобългарски речник..., том I, с.241.
31. Guenée V. Op. cit., p.54-55.
32. Constantinescu R. Texte românești..., p.126.
33. Stănescu E. Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare. - În: Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare / Culegere de studii îngrijită de M.Berza. - București: Editura Academiei R.P.R., 1964, p.16.
34. Panaitescu P.P. Op. cit., vol.II, p.132; Lința E. Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România. Vol.I (Iași). - București: Universitatea din București, 1980, p.143; Lința E. (coord.), Djamo-Diaconiță L., Stoicovici O. Catalogul manuscriselor slavo-române din București. - București: s.n., 1981, p.258. Lința E. Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov. - București: s.n., 1985, p.139-140. B.A.R., ms. slav 320 (sfârșitul sec. XV), f.43v, 173r, 91r, 206r.
35. Panaitescu P.P. Op. cit., vol.II, p.141.
36. Ibidem, vol.I, p.217; Lința E. Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov..., p.152.
37. B.A.R., ms. slav 320 (sfârșitul sec. XV), f.8r, 37r, 169v.
38. Panaitescu P.P. Op. cit., vol.I, p.391; Ibidem, vol.II, p.102, 241; Ibidem, vol.III, p.1256.
39. B.A.R., ms. slav 320 (sfârșitul sec. XV), f.59r.
40. Лихачев Д.С. Человек в литературе Древней Руси. 2-е изд. - Москва: Наука, 1970, с.29.
41. Lința E. Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România..., vol.I, p.174.
42. Velculescu C. Cărți populare și cultură românească. - București: Minerva, 1984, p.56.
43. Cartoian N. Legendele Troadei în literatura veche românească. - În: Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare. Seria III. Tomul III. Memoriul 3. - București: Cultura Națională, 1925, p.72-73, 91; Iorga N. Livres populaires dans le sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains. - Bucarest: Cultura Națională, 1928, p.19-20; Cărțile populare în literatura românească / Ediție îngrijită și studiu introductiv de I.C. Chițimia, D.Simonescu. Vol.I. - București: Editura pentru Literatură, 1963, p.XII.
44. Cărțile populare..., vol.I, p.XII, 6.
45. Hașdeu B.P. Cuvente den Bătrâni. Tomul II: Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI / ediție îngrijită și note de G. Mihăilă. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1984, p.522.
46. B.A.R., ms. slav 158 (sec. XV), f.180r-v, 181r. B.A.R., ms. slav 132 (sec. XV), f.236v.
47. Iorga N. Op. cit., p.18.
48. Pippidi A. Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII. - București: Editura Academiei R.S.R., 1983, p.78.
49. Panaitescu P.P. Op. cit., vol.II, p.53.
50. Weingart M. Byzantské kroniky v literatuře cirkevneslovanske. Čast I. - Bratislava: Tiskem Adolfa Holzhausena, 1922, p.238-239. Срезневский И.И. Древние памятники русского языка и письма (X-XIV вв.). 2-е изд. - Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1882, с.46, 99. Истрин В.М. Откровение Мефодия Патарского и Летопись // Известия Отделения Русского Языка и Словесности Российской Академии Наук, 1924, том XXIX, с.381-382.
51. Болгарская Апокрифическая Летопись // Родник златоуструйный. Памятники болгарской литературы IX-XVIII вв. / Пер. и сост. И.Калиганова, Д.Польвянного. - Москва: Художественная литература, 1990, с.180-185.
52. Guenée V. Op. cit., p.21.
53. Velculescu C., Stănculescu I. Țara Preotului Ioan. Mărturii din cultura română. - În: Gabriel Ștrempel la 80 de ani: o viață închinată cărții. - Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2006, p.804.